TURAN-SAM * YIL: 2011 * CİLT: 3 * SAYI: 12 * SONBAHAR 2011
TURAN STRATEJİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ DERGİSİ
www.turansam.org

(6)

TÜRKLERDE HAYVAN SEMBOLİZMİ VE DİN İLİŞKİSİ

Dr. Resul ÇATALBAŞ*

Özet

Günümüzde yaygın bir şekilde kullanım alanı bulan hayvan sembolleri, Türklerde önemli bir yer tutmaktadır. Bu sembollerin oluşması ve anlamlandırılmasında dinlerin çeşitli ölçülerde etkisi olmuştur. Özellikle İslam, bu semboller üzerinde en etkili tesiri yapmıştır.

Türklerin kullandığı hayvan sembollerinden bazıları, onların geçmiş inançlarını sembolize ederken bazıları Hıristiyanlık ve Budizm gibi bir dini sembolize etmektedir. Güç, kuvvet, hâkimiyet ve hükümdarlığı sembolize eden hayvan sembollerinin yanı sıra olumsuz özellikleri ile öne çıkan hayvan sembolleri de Türklerde kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkler, hayvan sembolleri, din, dini semboller.

Abstract

Today, finding a common area of the animal symbols, has an important place among Turks. Formation and the meaning of the these symbols of religion has been the effect of various sizes. In particular, Islam has been the influence of these symbols on the most effective.

Some of the symbols of animals used by Turks, symbolized by their past beliefs, while others, such as Christianity and Buddism is a religious symbol. Power, strenght, dominance and negative features of his reign, as well as symbolizing the animal symbols that stand out with animal symbols used in the Turks.

Key Words: Turks, animal symbols, religion, religious symbols.

Giriş

Dünyanın en eski ve köklü milletlerinden biri olarak Türkler, çok geniş bir coğrafyada, oldukça değişik kültürler, medeniyetler, toplumlar ve dünyanın büyük dini sistemleri ile temasa geçmişlerdir. Sonuçta çok renkli ve son derece zengin bir kültür mirasına sahip olmuşlardır. Bu zengin kültür mirası bilimsel ve objektif bir anlayışla ele alınıp değerlendirildiğinde, milli ve kültürel varlığımızın tarihi temellerini daha doğru bir biçimde aydınlatma imkânını sağlayacak ve hatta değişen sosyo-kültürel şartlara, buhranlara ve çatışmalara sahne olan toplumumuzun kültürel kimliğinin yeniden inşasına önemli katkılarda bulunacaktır.

Semboller gerek içerdikleri anlam zenginliği, gerekse insanlık tarihinin algılamalarından aktarıla gelen unsurlara sahip olmaları yönüyle insan hayatında kelimelerden daha işlevsel ve etkileyici bir rol üstlenebilmiştir. Bu sembollerden öne çıkanlardan birisi de hayvanlarla ilgili olanlardır.

Bu çalışmada, Türklerde hayvan sembolizmi ve din ilişkisi incelenmektedir. Hayvan motiflerinin anlamı, nasıl sembolleştiği, sonraki zamanlardaki değişik tezahürleri ve buna dinlerin etkileri çalışmamızın temelini teşkil etmektedir. Buradaki temel amaç, bu konuda yapılacak bundan sonraki çalışmalara ışık tutmaktır.

---

* Dr., Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümü, Diyarbakır, irresul@gmail.com.

I- Türklerde Hayvan Sembolizmi

Burada tüm hayvanları saymak ve bir değerlendirme yapmak pek de mümkün değildir. Bu sebeple bazı hayvan sembolleri ve anlamları üzerinde durulacaktır. Doğaüstü ve Yırtıcı hayvanlar ile vahşi ve evcil hayvanlar çalışmamızın iki başlığını oluşturmaktadır. Ayrıca Türk Hayvan Takvimine değinilecektir.

A-Doğaüstü ve Yırtıcı Hayvanlar

Phoenix, Simurg, Anka, Garuda, Grifon: Söz konusu hayvanlar farklı kültürlerde yer almakla birlikte birbirlerinden türemiş oldukları düşünülmektedir.[20] Phoenix karanlıktan çıkan ışığın sembolü olarak Mısır, Simurg ise İran mitolojisinde görülmektedir. Simurg, İran etkisiyle Türk mitolojisinde yer almıştır. Simurg, Kimi zaman iyilik timsali olarak kahramanların koruyucusu, kimi zaman da kötülüğün timsali olarak görülmektedir. Bunun Arap-İslam kültüründeki yansıması anka'dır. Garuda Hint mitolojisinde yer alır. Hint mitolojisinde garuda, ilahi güce sahip bir varlık olarak Tanrı Vişnu'nun bineği olarak tasvir edilmiştir. Buna karşılık kara kuş (kartal) Türk kültürü ve mitolojisine aittir. Grifonlar göğü, tan ağarışını, ilim ve kuvvet gibi kavramları simgelerler. Türk sanatında özellikle kartal başlı grifonlar yaygın olarak görülmektedir. Burada bahsedilen doğaüstü hayvanlar Türk sanatında geniş tasvir alanı bulmuştur.[21]

Simurg ve Garuda İslamiyet'ten sonra da Türkler arasında yaygın olarak kullanılan semboller olmuştur.

Ejderha: Çin mitolojisine ait kabul edilmişse de Türk mitolojisinde de yer almakta buna bağlı olarak geniş bir uygulama alanı bulmaktadır. Türkler için önceden bereket, refah, güç ve kuvvetin sembolü kabul edilen bu hayvan, Ön Asya kültürüyle ilişkiye geçildikten sonra bu anlamları zayıflayarak alt edilen kötülüğün sembolü olarak algılanmıştır. Hunlar ejder festivali düzenlemiştir. Bunun yanı sıra Çin'de imparatorluk sembolü olan ejderha, Türkleri bu yönüyle etkilemiş ve Türk hayvan takviminde de yıl sembolü olarak yer almıştır. Türkler arasında ejderin sembolik anlamları İslamiyet'ten sonra da devam etmiştir.[22]

Kartal ve Avcı Kuşlar: Kartal, Türklerde önemli bir yer edenmiş ve Türklerin milli sembollerinden biri olmuştur.[23] Özellikle Göktürk ve Uygurlarda kartal ve diğer yırtıcı kuşlar hükümdar veya beylerin koruyucu ruhu ve hukuki sembolü olmuştur. Güneş, güç ve kudreti de temsil eden söz konusu hayvanlar, mücadelelerde zafer kazanmanın işareti olmuştur. İslamiyet'ten sonra da kartal, hükümdarlık, güç ve kuvveti temsil etmiş, zaman zaman arma olarak kullanılmıştır.[24]

Kurt: Coğrafi şartlar hayvanlarla ilgili inançların oluşmasında etkili olan unsurlardandır. Özellikle hayvancılık ve avcılıkla geçinen insanlar en çok kurttan korkmuştur. Sonuçta ona tabiatüstü güçler atfedilmiştir.

Kurt ile ilgili olarak zamanla gelişen hayvan ata kavramı devlet, hükümdarlık vb. gibi unsurların sembolü olmuştur. Çin kaynaklarında egemenlik ve yiğitliği sembolize etmiştir. Türklerin kendi hayat tarzları ile benzerlikler kurduğu kurt, Uygur Oğuz Kağan Destanı'nda ve Başkurt Türklerinde, yol gösterici bir unsur olarak tasvir

---

[20] Bkz. Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. II, Ankara 1995, 547.
[21] Bkz. Yaşar Çoruhlu, Türk Mitolojisinin ABC'si, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1999, 138–141.
[22] Çoruhlu, 141–144.
[23] Bkz. İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, Ötüken, İstanbul 2000, 299.
[24] Bkz. Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, C. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, 586–599; Canan Seyfeli, "Türk Mitolojisinde Hayvan Motifleri", Yol Bilim Kültür Araştırma, S. 23, Mayıs-Haziran 2003, 48; Çoruhlu, 144–145.

edilmiştir. Kurt, Türk mitolojisinde gök unsuruna bağlı olarak aydınlığın sembolü olmuş, biçim değiştirme temasıyla da ilgili olmuştur. Birçok hayvan sembolünde olduğu gibi, kurtlar da İslamiyet'ten sonra, eski tanrısal konumlarını büyük ölçüde kaybetmiş, yiğitlik veya güç sembolü olarak algılanmaya devam etmiştir.[25]

Arslan: Arslan sembolü geçmiş milletlerin birçoğunda genellikle güç ve ihtişamın sembolü olarak kullanılmıştır. Müslümanlar arasında Hz. Ali'nin unvanı ve sembolüdür.[26] Türk sanatında arslan figürleri daha çok Budizm ile birlikte görülmekle beraber, Altaylar'da da bu figürün görülmesi daha erken dönemlerden beri arslan sembolünün Türklerde kullanıldığını göstermektedir. Arslan savaş, zafer, iyinin kötüyü yenmesi, kuvvet ve kudret sembolü olmuştur. Budizm'de arslan, bazen tanrı sembolü ve bazen de hükümdarın kendisini veya oturduğu tahtı simgelemiştir. Arslan sembolü Türker'in İslam'ı tanımasından sonra da anlamını yitirmemiştir.[27]

Kaplan: Türklerde kaplan, Çin'dekine paralel anlam kazanmıştır. Kaplanlar, Türk kabilelerinin ve yiğitlerinin (Alp) en eski tözlerindendir. Kaplanın güç ve yiğitlik sembolü olduğuna işaret eden birçok sanat eseri, Orta ve İç Asya'daki kazılarda ele geçirilmiştir. Kaplan postu, Budist devirlerde de Budizm'in gücünü ve dolayısıyla hükümdarların kudretini ifade etmiştir. Aslan gibi kaplan da taht sembolü olmuştur. İslamiyet'ten sonra da kaplanla ilgili semboller büyük oranda anlamlarını devam ettirmiştir.[28]

Ayı: Çinliler için güç ve cesaretin sembolü olmuştur.[29] Türk mitolojisinde önemli bir figür olmasına rağmen hiçbir zaman kartal, at veya kurt kadar ağırlık kazanmayan bu sembol genellikle orman kültüründe yaşayan Türklerde görülmektedir. Başkurtlar onu ata saymıştır. Ayı tipi elbiseler şamanlar tarafından kullanılmış, onun farklı kısımlarından alınan kemiklerde şaman elbiselerine dikilmek suretiyle şamanın göğe seyahatinde yardımcı ruh olarak işlev gördüğüne inanılmıştır. Ayı, Türk destanlarında aptal ve kötü hayvan olarak nitelenmiştir.[30] Bu sembol İslamiyet'ten sonra anlamında bazı değişikliklerle kaba kuvvetin ve kötü insanın simgesi haline gelmiştir.[31]

B-Vahşi ve Evcil Hayvanlar

At: Türklerin hayvanlarla ilgili inançlarını, yaşadıkları göçebe bozkır hayatı ve kültürü şekillendirmiştir. Bu hayatın temel unsurunun at olması, ona Türklerin önem vermesini sağlamıştır.[32] Şamanist gelenekte at, şamanın gökyüzüne çıkacağı bineği ve kurban hayvanı olarak önem kazanmıştır. Gök Tanrı'nın sembolü de olan at, Altay Türklerinde Gök Tanrı'ya sunulan en değerli kurban olmuştur.[33] Şamanın göğe çıkmasına imkân veren at kanatlı olarak düşünülmüştür. İslamiyet'ten önce kurgan denilen Türk mezarlarında öteki dünyada ölüye hizmet etmek üzere gömülmüş at kadavralarına rastlanmıştır. Türklerle ilgili birçok efsane, destan ve hikâyede at

---

[25] Bkz. Seyfeli, 47; Çoruhlu, 146–148; Kafesoğlu, 330–333; Fuzuli Bayat, Mitolojiye Giriş, Ötüken, İstanbul 2007, 62–63.
[26] Ekrem Sarıkçıoğlu, Din Fenomenolojisi (Dinlerin Mahiyeti ve Tezahür Şekilleri), Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 2. Baskı, Fakülte Kitabevi, Isparta 2011, 63.
[27] Çoruhlu, 149–151.
[28] Bkz. Ögel, C. II, 536; Çoruhlu, 151–153.
[29] Sarıkçıoğlu, Din Fenomenolojisi, 63.
[30] Bkz. Ögel, C. II, 533.
[31] Çoruhlu, 154.
[32] Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, 60–61.
[33] Sarıkçıoğlu, Din Fenomenolojisi, 63.

sahibinin yakın arkadaşı, zafer ortağı, en değerli varlığı sayılmıştır. Savaştaki yararları sebebiyle kuvvet ve kudretin simgesi olmuş, at sürüleri zenginliğin belirtisi olarak görülmüştür. Budist dönemde de atların mitolojik özellikleri devam etmiş, beyaz at ise anlamını yitirerek Buda'nın sembolü haline gelmiştir. Türk Hayvan Takviminde at (yont), yıl sembolü de olmuştur.

İslamiyet'ten sonra kendisine yeni özellikler eklenen at, Türkler için önemini her zaman koruyan bir hayvan olmuştur. Ayrıca at, uzun ömür, mutluluk, refah, doğruluk, şöhret, iyilik ve soyun devamlılığının sembolü olmuştur.[34]

Geyik: Türklerde kullanılan en erken sembollerden biri olan geyik, şaman törenlerinde biçimine girilen hayvan ata veya ruh olarak karşımıza çıkmaktadır.[35] Şaman elbisesinde veya davulu üzerinde simgesel olarak kullanılmıştır. Göktürklerde avlanarak kurban edilen geyik aynı zamanda hükümdarlığın sembolü olmuştur. Budist mitolojide ak geyik Buda'nın sembolü olmuştur. Geyiğin birçok anlamı İslamiyet'ten sonra da devam etmiştir. Bolluk ve bereketin sembolü olan bu hayvan kimi zaman yol gösterici kimi zaman mübarek bir binek kabul edilmiştir.[36]

Balık: Eski Suriye'de kutsal hayvan olarak görülen balık, tanrı Dagon'un tasviri olmuştur. Çinliler için bereket, Hıristiyanlar için İsa-Mesih'in sembolüdür.[37] Budist mitolojisinde bazı tanrılar balık üzerinde tasvir edilmiştir. Özellikle göl ve nehir kıyılarında yaşayan Türklerde bereket, refah ve bolluğun simgesi olmuştur. Altay yaratılış efsanesinde balık, dünyayı taşıyan bir varlık olarak sembolize edilmektedir.[38] Balıkla ilgili çeşitli inanışlar İslamiyet'ten sonra da devam etmiş ve bu hayvan burç sembolü olarak kullanılmıştır.[39]

Boğa (Öküz, İnek): Boğa, vahşi gücün ve tenasül gücünün sembolüdür. Yunanistan, Hindistan ve İran'da ise ineğe saygı gösterilmiştir.[40] Hint mitolojisinde tanrılarla ilgili bir sembol kabul edilmiş, İran mitolojisinde ise iyi ve kötü yönleriyle öne çıkmıştır. Eski Türklerde boğa veya öküz destanlarda önemli bir yer edinmiş[41] ve Alplik sembolü olmuştur. Kuvvet ve kudretin simgesi olarak hükümdarlığı temsil etmiştir. Hint mitolojisinin etkisiyle Türklerde dünyayı taşıyan hayvanlar arasında kabul edilmiştir. Dede Korkut hikâyelerinde boğa güç, kuvvet ve yiğitlik sembolü olmuştur. Burç sembolü olan boğa, aynı zamanda Türk hayvan takviminde yıl sembolüdür.[42]

Deve: Türk mitolojisinde Alplik sembolü olan diğer bir hayvan devedir. Özellikle buğra denen erkek develer kahramanlar tarafından töz olarak kabul edilmiştir. Dede Korkut hikâyelerinde kahramanın kuvvet gösterisi için yendiği develer, kuvvetin sembolü olmuştur.[43] Günümüzde yapılan deve güreşleri bunun göstergesidir.[44]

---

[34] Çoruhlu, 155–158.
[35] Bkz. Ögel, C. I, 570–580; Ocak, 226.
[36] Bkz. Seyfeli, 49; Çoruhlu, 158–161.
[37] Bkz. Sarıkçıoğlu, Din Fenomenolojisi, 63; Galip Atasağun, İlahi Dinlerde (Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da) Dini Semboller, Sebat Ofset Matbaacılık, Konya 2002, 214–215.
[38] Bkz. Seyfeli, 44.
[39] Bkz. Çoruhlu, 161–162.
[40] Sarıkçıoğlu, Din Fenomenolojisi, 63–64.
[41] Bkz. Ögel, C. II, 537–538.
[42] Çoruhlu, 162–165.
[43] Bkz. Ögel, C. II, 538–540.
[44] Çoruhlu, 165–166.

Fil: Türkler Budizm'in etkisiyle bu sembolü kullanmaya başlamıştır. Hindistan'da birçok tanrının bineğidir. Beyaz fil Buda'nın sembolüdür. Hükümdarlığın ihtişamını ve yiğitliği temsil etmektedir. İslamiyet'ten sonra güç, kuvvet, hükümdarlık ve hâkimiyetin sembolü olmaya devam etmiştir.[45]

Horoz ve Tavuk: Birçok kültürde horoz, güneşin ve gururun sembolü olarak algılanmış, onun ötüşüyle güneşin doğuşu arasında ilişki kurulmuştur. İran mitolojisinde mitra inancına bağlı olarak yeniden dirilişin ve ışığın habercisi olan horoz, Zerdüştilikte ateşi ve güneşi temsil eder. Yahudilik'te günahlardan kurtulmanın aracı olarak kefaret ayinlerinde kullanılır. Hıristiyanlar onu, İsa-Mesih'in sembolü kabul ederler.[46] Türklerde horozla ilgili inançlarda şamanizmin etkisi bulunmaktadır. Horoz, kötü ruhları kovan ve koruyucu olan bir hayvan olarak algılanır. Genel olarak altın tavuk (ya da horoz) hükümdar ailesini, gümüş tavuk ise hükümdar ailesinden olmayan soylu kişileri temsil etmiştir. Aynı zamanda horoz barışı simgelemektedir. Tavuk, Türk Hayvan Takviminde yıl sembollerinden birisidir.[47]

Türk kültüründe, özellikle Bektaşi ve Alevi zümrelerde, horozla ilgili inanışların yaygınlığı, bu inanışların bir geleneğin devamı olduğunu göstermesi açısından önemlidir.[48]

Kaplumbağa: Eski Çin ve Hint inanışlarından Türklere geçen bu sembol uzun ömür, refah, barış ve mutluluğun sembolü olarak görülmüştür. Göktürk döneminde hanedan sembolü olmuştur. Fakat şansızlık, sıkıntı ve zorluğu da temsil ettiğine de inanılmıştır.[49]

Koyun, Koç ve Keçi: Koyun ve özellikle beyaz koç eski Türklerde Gök Tanrı'ya sunulan kurbandır. Güç, kuvvet ve Alpliğin sembolü olan koç, kimi zaman hanedan arması olmuştur. Taoizm'de ölümsüzlüğü temsil eden keçi, Budizm'de tanrılarla ilgili olduğu düşünülmüştür. Ayrıca Koyun, Türk Hayvan Takvimi'nde yıl sembollerinden biridir. İslamiyet'ten sonra koyun sakinliği, huzur, barış, bolluk ve bereketi temsil ederken, koç gücü, hâkimiyeti kuvveti ve yiğitliği temsil etmiştir. Hz. İsmail'in kurban olarak Allah'a adanması ile koç, kurban ve ölümü de temsil eden bir anlam kazanmıştır.[50]

Yırtıcı Olmayan Kuşlar: Genellikle kuşlar ruh sembolü olarak görülmüştür. Cenneti de temsil eden bu hayvanlar, şamanın biçimine girdiği ve onu koruduğu düşünülmüştür. Kuğu, kaz, ördek, sülün, saksağan, turna, karga, ördek, tavus, güvercin ve bıldırcını bu grupta sayabiliriz. Bunlardan bıldırcın, yiğitliği, sülün güzellik ve iyi şansı, saksağan iyi haberi, turna ölümsüzlüğü zenginliği ve uzun hayatı, altın veya kırmızı karga güneşin, kara karga şeytanın ve kötülüğün, ördek (Budist dönemde) mutluluk ve refahın, tavus güzellik, itibar ve şerefi, güvercin uzun hayatı, kaz erkeklik, evlilik ve başarının sembolü olmuştur. Kaz ve kuğu gibi kuşlar Türklerde ayrıca kut ve beyliği temsil etmiştir. Bahsi geçen kuşlar eski Hint ve Budist mitolojisinde önemli bir yer tutmakta bu da Budist Türklerin inançlarını etkilemiştir. İslamiyet'ten sonra da kuşlarla ilgili bu anlamlandırmalar tanrılarla ilgili olanlar dışında devam etmiştir.[51]

---

[45] Bkz. Çoruhlu, 167; Ögel, C. II, 542–543.
[46] Bkz. Turgay Yazar-Abdulkadir Dündar, "Türk-İslam Sanatında 'Horoz' İkonografisi", Kök Araştırmalar, C. II, S. I, Bahar 2000, 213–215.
[47] Bkz. Çoruhlu, 168–169; Bkz. Ögel, C. II, 542.
[48] Yazar-Dündar, 216.
[49] Çoruhlu, 170–171.
[50] Bkz. Çoruhlu, 171–174.
[51] Bkz. Çoruhlu, 174–178; Ögel, C. II, 549–560.

Köpek: Budizm'in yeniden doğuş inancına göre günahkâr insanların üçüncü kez doğduklarında gövdesini aldıkları hayvanlardan birisidir. Eski Hint mitolojisinde ölüler diyarının muhafızı ve talihsizliğin sembolüdür. Türklerde köpek sembolü kurt veya kartal gibi ulusal bir sembol olmamıştır. Şaman ayinlerinde güçlü şamanlar kurt, kartal gibi hayvanların biçimine girerken zayıf şamanlar köpek şekline giriyordu. Köpek yer altına inerken kullanılıyor ve bu olumsuz anlamı sebebiyle cenaze merasimlerinde kurban edilen bu hayvan ölümü temsil ediyordu. Çin ve Moğol kültürlerinin etkisiyle köpekten türeme Türklerde de görülmüştür.[52] Genelde olumsuz anlamlarına rağmen köpek, İslamiyet'ten sonra avcılığa verilen önem sebebiyle dostluk, sadakat ve sabır gibi olumlu anlamlar yüklenmiştir.[53]

Domuz: Türkler başlangıçtan beri domuz yemiyor ve geleneklerinde de bu hayvan iyi bir yer tutmuyordu. Domuz kötü ruhları çağrıştıran bir hayvan olarak sembolize edilmiş ve İslamiyet'ten sonra da bu devam etmiştir.[54]

Maymun: Hint mitolojisinin ve kültürünün malı olan maymun, Türk inançlarında yaygın bir şekilde yer almamaktadır. Budist olan Türklerde görülmektedir. Türk Hayvan Takvimi'nde yıl sembolüdür. İslamiyet'ten sonra maymunun sembolik anlamları genel olarak kaybolmuş ve olumsuz özellikleriyle öne çıkmıştır.[55]

Tavşan: Budist mitolojide Buda ve tanrılarla ilişkili bir hayvan kabul edilir. Türklerde fazla yer tutmayan sembollerden birisi de tavşandır. Erken dönem Türk mitolojisinde beyaz tavşan gök unsurlarına, siyah tavşan yer unsurlarına ait olmuştur. Altaylar ve Yakutlarda duvar ve sarıklara başka hayvanların yanı sıra tavşan derileri asılmakta ve bir töz kabul edilmektedir. Şamanın yardımcı ruhlarından birisi de tavşandır. Türk Hayvan Takvimi'nde yıl sembolüdür. Göktürklerde av hayvanı olması sebebiyle uğurlu sayılmış ve bolluğun simgesi olmuştur. İslamiyet'ten sonra Türk inanışlarında bolluk, kurnazlık ve iyi şansın sembolü olmuştur. Alevi Türkler arasında ise uğursuz kabul edilmektedir.[56]

Tilki: Japon Şintoizm'inde halkın sevdiği bir ilahtır.[57] Çin'de iyi şansın, uzun ömrün ve kurnazlığın sembolüdür. Altaylılar ve Yakutların tözleri arasında yer alır. Türklerde hilekâr ve kurnaz özellikleriyle öne çıkmaktadır. Şaman başlığında tilki postu yer almaktadır. İslamiyet'ten sonra Türk kültüründe korkaklık, kurnazlık ve yalnızlık özellikleriyle öne çıkmıştır.[58]

Yılan: Eski Mısır ve Hint mitolojisinde kutsal ve tanrısal özellikleriyle öne çıkan yılan Yunan, Roma ve Hıristiyan topluluklarında önemli bir yere sahiptir. Budizm'de Buda'nın suretine büründüğü hayvanlardan birisidir. Türk Şamanizm'inde yer altı tanrısı Erlik ile ilgili bir semboldür. Bazı şamanlar yılan biçimine girerek onun hareketlerini taklit etmiştir. Türklerde genellikle olumsuz anlamlar içeren bu sembol diğer kültürlerin etkisiyle kimi zaman olumlu anlamlarda kullanılan bir sembol olmuştur. İslamiyet'ten sonra bazı eski Anadolu ve Mezopotamya mitolojilerinin Asya ile birleşen etkileri sebebiyle yılan, kötülüğün sembolü sayılmamıştır. Mısır ve

[52] Bkz. Ögel, C. I, 556–562.
[53] Bkz. Çoruhlu, 179–180.
[54] Bkz. Ögel, C. II, 541.
[55] Bkz. Çoruhlu, 180–182.
[56] Çoruhlu, 182–184.
[57] Sarıkçıoğlu, Din Fenomenolojisi, 65.
[58] Bkz. Çoruhlu, 184–186.

Anadolu mitolojisinde koruyucu özelliği sebebiyle sağlık alanında günümüze dek gelen bir sembol olmuştur. Türk Hayvan Takvimi'nde yıl sembolüdür.[59]

Türk Hayvan Takvimi

Bu takvim Türklerde Hun İmparatorluğu döneminden itibaren kullanılmıştır. Tabgaçlar, Göktürkler, Uygurlar, Kırgızlar, Türk Bulgarlar gibi, birçok Türk topluluğunda geçerlidir. Özellikle yıl simgesi olan hayvanların yaygın karakteri ve sembolizmine göre o yılı değerlendirmek bir ölçüde mitoloji ile olan bağları göstermektedir. Göktürklerden önce, ay yılına göre, sonra ise güneş yılına göre hesaplanan bu takvimde 12 yıllık devreyi şu hayvanlar oluşturmaktadır. 1.Sıçgan (fare), 2.Ud (öküz veya sığır), 3.Bars (pars, kaplan, aslan) 4.Tabışkan (tavşan), 5. Luu veya nek (ejderha bazen balık), 6.Yılan, 7.Yunt/Yont (at), 8.Koy/Kon (koyun ve koç), 9.Biçin (maymun), 10.Takagu/Takıgu (tavuk ve horoz), 11.Köpek, 12.Tonguz (domuz). Bir yıl 365 gün, 5 saat, 50 dk ve 47 saniyedir. Takvim 12 aydan oluşmaktadır.[60]

II- Türklerde Hayvan Motiflerinin Oluşumunda Etkili Olan Dinler

Yüzyıllar boyu belli bir kültüre sahip olmuş ve onun içinde yoğrulmuş sonra bir takım sebeplerle başka bir dine veya kültüre geçmiş insan topluluklarının, bu geçiş sırasında ve hatta çok uzun zaman sonra bile eski kültürleri ile ilgilerini tamamen kesmedikleri, ona ait bazı unsurları olduğu gibi, bazılarını da yeni kültürün kalıplarına uydurarak muhafaza ettikleri bilinmektedir.

Türklerde hayvanlarla ilgili inanç motifleri, vaktiyle Orta Asya'dan, Anadolu'ya intikal eden Türk nüfusu arasında varlığını koruyabilmiş ve bazı durumlarda yeni inançlara uydurulmuş motifler olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu motiflerin tasnifi bizi Budizm, Manihaizm, Zerdüştilik, Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi vaktiyle Türklerin mensup oldukları çeşitli dinlere götürmektedir. Türklerden söz konusu dinleri kabul edenler olmuş fakat bu hiçbir zaman genele şamil olmamıştır. Çünkü Türkler, İslam dışında temasa geçtikleri dinlerin hiçbirisini, kendi inanç ve kültürleriyle bağdaştıramamıştır.[61]

Yaşadıkları geniş coğrafi sahanın bir gereği olarak Türkler, bir yandan doğuda budist Çin kültürünün etkisine girerken, bir yandan da batıda Zerdüşti İran'ın inançlarıyla haşır neşir olmuşlar, nihayet Maniheizm ve Mazdeizm'i de tanımışlardır. Değişik coğrafya ve iklimlerin kültürlerin mahsulleri olan bu dinler bazen aynı Türk toplumunda birbirlerine halef olurken, bazen da yan yana var olmuşlardır. Böyle durumlarda karşılıklı etkilenmeler ve tedâhüller vukû bulmuş, zikredilen bu dinler bu suretle Türklere mahsus birer biçim almışlardır. Anadolu'ya yerleştikten sonra Türkler, putperestlik ve Hıristiyanlığın etkisinde oluşan yeni bir kültürle temasa geçmişler, çeşitli vesile ve vasıtalarla az da olsa bununla karşılıklı alış verişte bulunmuşlardır. Nihayet bunların yerini, daha önce hiçbir dinin yapamadığı bir biçimde çok geniş kitlelere yayılarak İslâmiyet almıştır.[62] İşte bu uzun macera

---

[59] Çoruhlu, 186–190.

[60] Bkz. Çoruhlu, 243–249; Kafesoğlu, 343; Osman Turan, On iki Hayvanlı Türk Takvimi, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1941, 47–97.

[61] Bkz. Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, Ocak Yayınları, Ankara 2002, 79; Ekrem Sarıkçıoğlu, Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, Kardelen Kitabevi, Isparta 1999, 90.

[62] Bkz. Ocak, 103–110; Ünver Günay-Harun Güngör, Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi, Rağbet Yayınları, İstanbul 2003, 56; İbrahim Agâh Çubukçu, Türk-İslam Kültürü Üzerinde Araştırmalar ve Görüşler, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1987, 10–14;

sebebiyle inceleme konusu yaptığımız Türklerde hayvan sembolizmi bütün bu inançlardan etkilenmiş, çok çeşitli ve âdeta bu uzun dini macerayı belgeleyen motifler haline gelmiştir.

A-Geleneksel Türk Dini

Türkler, tarihlerinin bilebildiğimiz en uzak devirlerden beri yaşadıkları, içtimai ve iktisadi şartların belirlediği, kendilerine mahsus bir din ortaya koymuşlardır. Şamanizm, animizm ve totemizme ait bazı özellikleri de içinde barındıran bu sistem, nihayet Gök Tanrı kültü ile ulaşabileceği en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Ancak, bunlar yalnız başına bir din olarak algılanmamış; geleneklerde, dini inanışlar içinde, bazı teknikler şeklinde varlığını sürdürmüştür.[63] Geleneksel Türk Dini olarak adlandırdığımız bu din Türklerin yaşattığı inanç, ibadet ve geleneklerinin tümünü içine almaktadır.

B-Uzak Doğu Dinleri

Budizm: Ana vatanı Hindistan olan Budizm, Türkleri etkileyen dinlerden birisi olmuştur.[64] Doğu Hunlar, Tabgaçlar, Göktürkler ve Uygurlar arasında yayılmıştır. Türkler arasında Budizm'in Mahayana ve Lamaizm kolları yayılmıştır.[65]

Budist mitolojisi Türklerin hayvanlarla ilgili inançlarına tesir etmiştir. Özellikle fil sembolünün anlamlandırılmasında budizmin etkisi büyüktür. Beyaz fil Buda'nın sembolüdür. Boğa budanın sesinin güçlülüğünü temsil etmiştir.[66]

Taoizm ve Konfüçyanizm: Tarihin her devrinde Çinliler ile çok yakın münasebetlerde bulunan Türklerin Taoizm'i ve Konfüçyanizm'i tanımamış olmaları pek de mümkün gözükmemektedir. Bu dinler Türkler arasında kısmi etkisi olmuş ve genelde hiçbir Türk zümresinin dini olmamıştır.[67]

C-İran Dinleri

Zerdüştilik ve Mazdeizm: Çin ve Hindistan ile olduğu gibi Orta Asya'nın İran ile de ilişkileri çok eski dönemlere dayanmaktadır. Bu çerçevede Zerdüştilik, mazdeizm ve manihezim gibi İran dinlerinin mensupları Orta Asya'ya gitmiş ve buralarda söz konusu dinler yayılmıştır.[68] Mazdeizm batı Göktürklerde görülmüştür. Gerek Zerdüştilik gerekse Mazdeizm Türkler arasında geniş bir taraftar kitlesi elde edememiştir.

Zerdüştiliğin en önemli sembolü olan horoz ve cennet kuşu, ateş ve güneşin sembolü olarak kabul edilmektedir. Bu semboller Türkleri etkilemiştir.[69]

Maniheizm: Tarihi kaynaklar Maniheizm'in Türkler arasında Uygurlardan önce de etkili olduğunu göstermektedir. Uygur hükümdarı Böğü Kağan (759–779) döneminde (763) maniheizm resmi din olmuştur.[70] Türkler Maniheizm ve eski Türk inanç ve gelenekleri ile bu yeni din arasında bir sentez oluşturmuşlardır.[71]

D-Evrensel Dinler

Mustafa Erdem, Kırgız Türkleri Dini ve Sosyal Hayat, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2005, 120–130.

63 Bkz. Ocak, 73; Tümer-Küçük, 82; Durmuş Arık, Azerbaycan Türklerinin Dini Tarihi ve Halk İnanışları, Öztepe Matbaacılık, Ankara 2005, 160–165.

64 Bkz. Kafesoğlu, 314–316.

65 Bkz. Günay-Güngör, 160-180; Ocak, 74-75; Sarıkçıoğlu, Başlangıçtan…, 100.

66 Bkz. Çoruhlu, 191–197.

67 Bkz. Günay-Güngör, 157–158; Ocak, 83–84.

68 Bkz. Ocak, 84–90.

69 Bkz. Günay-Güngör, 181–183.

70 Bkz. Sarıkçıoğlu, Başlangıçtan…, 101.

71 Bkz. Günay-Güngör, 187–198; Ocak, 91–96; Çoruhlu, 229.

Yahudilik: Türkler arasında Yahudiliği kabul edenler Hazarlar olmuştur. Yahudiliğin Karaim koluna bağlı bu Türkler, 4–5 bin civarında bir nüfusa sahiptir. kendilerine has değerleri de yaşatmaya devam etmektedirler.[72]

Hıristiyanlık: Türklerin Hıristiyanlıkla temasının tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Bununla ilgili bir tarih vermek güçse de Hıristiyanlığın Orta Asya'daki varlığı IV. yüzyıldan önceye gitmediği düşünülmektedir. Türkler, genelde Doğu Kiliseleri ile karşılaşılmış ve başarılı çalışmaları Nesturi Hıristiyanlar yapmıştır.[73]

Hıristiyanlığı kabul eden Türk boyları milli benliklerini kaybetmiştir. Bulgarlar, Kumanlar, Kıpçaklar, Uzlar bunun örnekleridir. Milli benliklerini kaybetmeden günümüze ulaşabilenler Gagauzlar ve Çuvaşlar'dır.[74] Gagauzlar, 250–300 bin civarında bir nüfusa sahiptir. Mevcut Hıristiyanlıktan farklı bir din anlayışına sahiptirler. Onlar, eski Türk kültürünü devam ettirmekte ve bu kültürü Hıristiyanlığa hâkim kılmaktadırlar. Çuvaşlar, Rus Ortodoks misyonerleri tarafından Hıristiyanlaştırılmışlardır. Fakat onlar da Gagavuzlar gibi, Türk kültürüne ait bazı unsurları yaşatmaya devam etmektedirler.[75]

Hıristiyanlıkta balık, İsa-Mesih'i, Phoenix, ölümsüzlüğün ve yeniden dirilmeyi, Kartal, göğe yükselmeyi ve bazı azizleri temsil etmektedir.

İslamiyet: Türkler, belli bir dönemden itibaren geleneksel dinlerinden yavaş yavaş koparak, evrensel dinlere ve özellikle de İslamiyet'e tabi olmaya başlamıştır. Bundan sonra Türklerin geleneksel inançlarında yer alan birçok sembol, İslam'ın motifleriyle kaynaşmış ve hayatiyetlerini devam ettirmiştir.[76]

SONUÇ

Yapmış olduğumuz bu küçük deneme, konunun ne derece ehemmiyetli olduğunu göstermektedir. Yapılan, çeşitli araştırmalar sırasında, elde edilen materyallerden, özellikle at, kartal, kurt, koç ve koyun gibi hayvanların birer sembol haline geldikleri anlaşılmaktadır. Arslan, Simurg, Garuda, ejderha gibi mitolojik olan ve olmayan bir kısım hayvanlar ise büyük oranda yabancı kökenlidir. Bununla birlikte, bu hayvanların Türk inançlarında yaygın olarak kullanıldığı ve Türk kültürünün malı haline geldiği de inkâr edilemez bir gerçektir. Hayvanların sembolik anlamları, İslamiyet'ten önceki devirlerde, bozkır kültürü ile yerleşik kültür devreleri arasında bazı değişiklere uğramıştır. Ancak asıl büyük değişiklik İslamiyet'ten sonra gerçekleşmiştir.

Ele aldığımız hayvan sembolleri, İslamiyet'ten önceki devrede Şamanizm, Gök, Yer, Su, atalar tasavvurlarıyla ilgili olarak oluşmuştur. Aynı semboller Taoizm, Manihaizm ve Budizm'i kabul eden çeşitli Türk topluluklarında yeni inançların getirdiği sembollerle birleşmiştir. Benzeri durum İslamiyet'ten sonra da kısmen söz konusu olmuştur. Ancak İslam'ın tasvir yasağı sebebiyle bu semboller, İslamiyet'e uygun olmayan anlamlarından arındırılmıştır. Gerek İslamiyet'ten önceki çeşitli dönemlerde, gerekse sonraki devirlerde, hayvanlar yaygın bir şekilde güç, kuvvet, kudret, hükümdarlık, taht sembolü olarak kullanılmıştır. Arslan, kaplan, kurt, kartal... v.b. hayvanların söz konusu olduğu bu sembolizm yanında bir çok hayvanda refah, iyi

[72] Bkz. Tümer-Küçük, 80–81; Günay-Güngör, 225–232; Ocak, 101–102.
[73] Bkz. Günay-Güngör, 198-199; Sarıkçıoğlu, Başlangıçtan…, 101; Ocak, 97-98.
[74] Bkz. Sarıkçıoğlu, Başlangıçtan…, 101.
[75] Bkz. Günay-Güngör, 222; Tümer-Küçük, 81; Durmuş Arık, Hıristiyanlaştırılan Türkler (Çuvaşlar), Aziz Andaç Yayınları, Ankara 2006, 12-80.
[76] Bkz. Günay-Güngör, 148.

haber, bolluk, bereket, barış, sevgi, adalet ve iyi yönetimin sembolü olmuştur. Bu hayvanların bazıları astrolojik semboller olarak kullanılmıştır. Bazı hayvan sembollerinin renklerine göre farklı anlamları olduğu aynı zamanda söz konusu sembollerin dört yönle ilişkili olarak kullanıldıkları dikkati çekmektedir.

Türk mimarisinde ve sanat eserlerinde hayvan sembolizmi yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Kalelerin burçlarında, medreselerde, camilerde kartal ve yırtıcı kuşlar gücü, hükümdarlığı ve hâkimiyeti sembolize etmektedir. Bunun yanı sıra hikâyelerde, manilerde, ninnilerde, bilmecelerde, halı, kilim gibi eşyalarda değişik hayvan motifleri kullanılmaktadır.

Günümüzde kartal, kaplan, arslan, kurt boğa ve at gibi hayvanlar üniversiteler, partiler, takımlar, markalar, burçlar ve değişik teşkilatları sembolize eden bir surette yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Bibliyografya

Arık, Durmuş, **Azerbaycan Türklerinin Dini Tarihi ve Halk İnanışları**, Ankara: Öztepe Matbaacılık 2005.

____________, **Hıristiyanlaştırılan Türkler (Çuvaşlar)**, Ankara: Aziz Andaç Yayınları 2006.

Atasağun, Galip, **İlahi Dinlerde (Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da) Dini Semboller**, Konya: Sebat Ofset Matbaacılık 2002.

Bayat, Fuzuli, **Mitolojiye Giriş**, İstanbul: Ötüken 2007.

Çoruhlu, Yaşar, **Türk Mitolojisinin ABC'si**, İstanbul: Kabalcı Yayınevi 1999.

Çubukçu, İbrahim Agâh, **Türk-İslam Kültürü Üzerinde Araştırmalar ve Görüşler**, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları 1987.

Erdem, Mustafa, **Kırgız Türkleri Dini ve Sosyal Hayat**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2005.

Günay, Ünver-Harun Güngör, **Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi**, İstanbul: Rağbet Yayınları 2003.

Kafesoğlu, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul: Ötüken 2000.

Ocak, Ahmet Yaşar, **Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri**, İstanbul: İletişim Yayınları 2007.

Ögel, Bahaeddin, **Türk Mitolojisi**, C. I, 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi 1998.

______________, **Türk Mitolojisi**, C. II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi 1995.

Sarıkçıoğlu, Ekrem, **Din Fenomenolojisi (Dinlerin Mahiyeti ve Tezahür Şekilleri)**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 2. Baskı, Isparta: Fakülte Kitabevi 2011.

_______________, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, Isparta: Kardelen Kitabevi 1999.

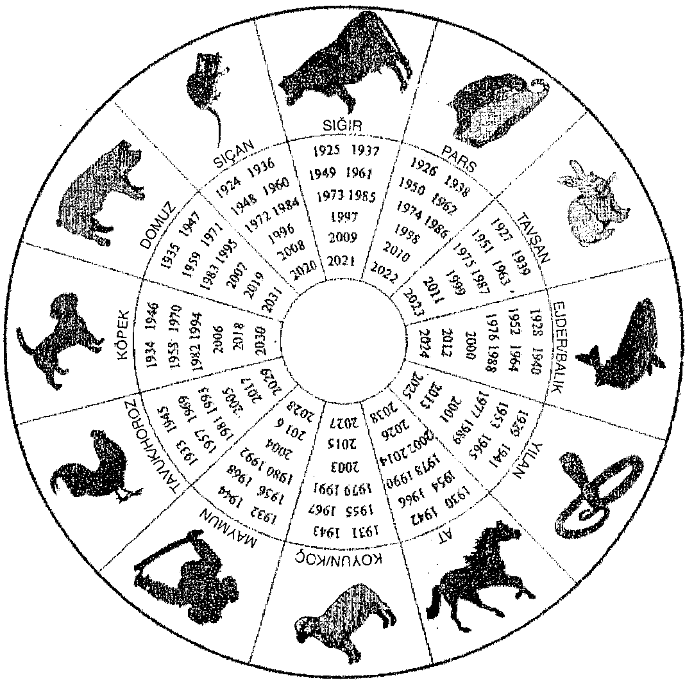
Seyfeli, Canan, "Türk Mitolojisinde Hayvan Motifleri", Şamanizm ve Alevilik, **Yol Bilim Kültür Araştırma**, S. 23, Mayıs-Haziran 2003.

Turan, Osman, **On iki Hayvanlı Türk Takvimi**, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası 1941.

Tümer, Günay-Abdurrahman Küçük, **Dinler Tarihi**, 4. Baskı, Ankara: Ocak Yayınları 2002.

Yazar, Turgay-Abdulkadir Dündar, "Türk-İslam Sanatında 'Horoz' İkonografisi", **Kök Araştırmalar**, C. II, S. I, Bahar 2000.

TÜRK HAYVAN TAKVİMİ

Türkmen Medeniyeti Dergisinin (1994: 1) arka kapağında yayınlanmış olan bu dairesel şekil miladi tarihlerin hangi hayvan yılına karşılık geldiğini gösteriyor. Hayvan resimlerinin altında yılların isimleri yazmaktadır. Bunlar üst sağ köşedeki sıçan yılından başlayarak (sağa doğru) sığır, pars, tavşan, lu (ejder), yılan, yılkı (at), koy (koyun), bijin (maymun), takık (tavuk-horoz), köpek, donuz'dur (domuz). Bu sekile göre örneğin 1963 doğumlu bir kişi Tavşan yılında doğmuş olmaktadır. Doğum yılının gününü ve ayını ise ay-gün sırasıyla (örneğin 3. ayın 3. günü) diye ya da Sıçan'dan başlamak üzere yine hayvan ismiyle belirlemektedir. Yani 1963'te doğmuş olan kişi 3. ayda doğmuşsa Bars ayında dünyaya gelmiştir. Aynı işlem gün için de uygulanabilir.

Çizimler: Türklerde yaygın bir şekilde kullanılan kurt, kaplan, garuda ve kartal sembolleri

